

nagrinėja lietuvių kalbos rytų aukštaičių šnektų kirčio atitraukimo problemas (p. 67–72). Jaunas italų kalbininkas Alessandras Parentis anglų kalba publikuoja straipsnį apie lietuvių kalbos įvardžiutinių būdvardžių vartoseną Jono Bretkūno Naujojo testamentą vertime (p. 77–87). Jau keliolika metų Varšuvoje dirbantis flamandas Axclis Holvoetas rašo apie dvigubo akuzatyvo vengimą latvių kalboje (p. 89–97). Vokiečių baltistas Raineris Eckertas pateikia įdomių baltų ir slavų folkloro kalbinių paralelių (p. 99–114). N. Michailovo straipsnis skirtas Christiano Knauth'e 1767 m. išleistoje knygoje „Derer Oberlausitzer Sorberwenden umständliche Kirchengeschichte“ esančio slavų ir baltų „maišyto“ pantono analizei (p. 115–139). Žurnale skelbiama ir Tomo Venclovos knygos „Tekstai apie tekstus“ (Chicaga, 1972) ištraukos itališkas vertimas (p. 187–193).

Žurnale anotuojami pastaraisiais metais Lietuvoje ir kitose šalyse išleisti įvairūs baltistikos darbai. Skelbiama P. U. Dinio parengta 1990–1994 m. italų baltistikos (kalbos, literatūros, meno, istorijos, geografijos, vertimų) bibliografija.

Belicka dėliaugtis gražiu italų baltistikos laimėjimu ir laukti naujų šio įdomaus žurnalo tomų.

Algirdas Sabaliauskas

Roman Roszko, Wykładniki modalności imperceptywnej w języku polskim i litewskim (Język na pograniczach 7), Warszawa: Polska Akademia Nauk, Instytut Slawistyki, 1993, 130 p.

Netiesiogiai patirto veiksmo raiška dalyvių formomis daugiausia buvo baltistų nagrinėta kaip savita lietuvių ir latvių kalbų gramatinės sistemos ypatybė. Stengtasi apibrėžti ir apibūdinti modalinės paskirties dalyvių paradigmą, vadinamą netiesiogine nuosaka (modus relativus), nustatyti jos vietą tarp kitų dalyvių vartosenos atvejų, jos istoriją, reikšmių apimtį, galimus ryšius su atitinkama kategorija vakarų finų kalbose ir pan. Romano Roszko monografijoje netiesiogiai patirtų dalykų nusakymą bandoma apibrėžti kaip semantinę kategoriją, turinčią universalų pobūdį, o paskui apžvelgti jos raiškos priemonės lietuvių ir lenkų kalbose. Taigi einama nuo reikšmės prie formos ir netiesioginės nuosakos paradigma aptariama kaip vienas iš semantinės imperceptyvumo kategorijos raiškos atvejų.

Darbui panaudoti bendrinės lietuvių kalbos duomenys autoriaus daugiausia rinkti iš šiuolaikinės periodikos ir kelių mokslinės literatūros leidi-

nių. Stažuodamasis Vilniaus universitete 1990 m. autorius taip pat rinko rūpimus bendrinės kalbos faktus iš radijo ir televizijos laidų bei gyvosios šnekos, naudojosi informantais ir kitais šaltiniais, kurie nurodyti prieduose monografijos pabaigoje. Daugeliu atvejų pateikiami ir aptariamų konstrukcijų tarpusavio santykių procentiniai rodikliai. Deja, nenurodyti absoliutūs pavyzdžių kiekiai, tad ligi galo lieka neaišku, kokios apimties korpusu remtasi.

Imperceptyvumą kaip semantinę sakinio kategoriją autorius apibūdina atsitraukdamas nuo jos gramatinės raiškos ir naudodamasis tarpine loginių teiginių kalba. Šios kategorijos pagrindu laikoma situacija, kurioje kalbėtojas pateikia informaciją, žinomą iš trečiojo asmens ir nesiima atsakomybės už jos tikrumą. Tad kategorija savaime suponuojanti galimybės faktorių ir abejonę informacijos patikimumu. Į taip suprantamą imperceptyvumo kategoriją autorius įtraukia netiesiogiai patirtos, abejojamos, perpasakotos, numanomos informacijos reikšmės, būdingas lietuvių ir latvių kalbų netiesioginei nuosakai, bet eliminuoja admiratyvinę reikšmę. Skiriami du imperceptyvinės reikšmės tipai: stiprioji, vyraujanti sakinyje ir išskylanti viršum kitų reikšmių, ir silpnoji, pasireiškianti kitų reikšmių tarpe, nusakoma nespecializuotomis formos priemonėmis.

Monografijoje randame trumpą lietuvių kalbos netiesioginės nuosakos ir jai artimų konstrukcijų su bevardės giminės neveikiamaisiais dalyviais tyrimų apžvalgą, paminėti ir svarbesni darbai apie atitinkamos reikšmės formas bulgarų kalboje. Tik gal be reikalo autorius primygtinai įtikinėja, jog ir lenkų kalba gali būti lygiai gerai nusakomas imperceptyvumas (p. 10, 41). Vienas dalykas yra specializuota morfologinė kategorija, kokią turi lietuvių, latvių, bulgarų kalbos ir kurios visai nėra lenkų kalboje, ir visai kitas dalykas – galėjimas nusakyti atitinkamas modalines reikšmes kitomis (pvz., leksinėmis, intonacinėmis) priemonėmis. Tam reikalui vienu ar kitu būdu turi, be abejo, kiekviena kalba. Toliau knygoje ir aptariami keli imperceptyvumo raiškos būdai: intonacija, leksinės ir morfologinės priemonės.

Intonacija, pasak autoriaus, perpasakotus dalykus reiškiantiems lietuvių kalbos sakiniais suteikianti tik fakultatyvias abejojimo reikšmes ir negalinti būti laikoma savarankiška imperceptyvumo raiškos priemone. Leksinės priemonės – dalelytės,rieveiksmiai – irgi teikiančios tik silpnas šios kategorijos reikšmes: paryškina kalbėtojo abejojimą perpasakotų dalykų tikrumu, pa-

brėžia hipotetiškumo ir galimybės atspalvį. Iš jų savo nagrinetuose tekstuose autorius rado dažniausiai vartojamą modalinį žodį *esą* (66%), taip pat *neva* (24%), *būk (tai)*, *lyg (tai)* (3–4%), *tartum*, *tarsi*, *tarytum*. Atskira leksinių priemonių grupe autorius laiko pojūčius, kalbėjimą, mąstymą, informaciją reiškiančių veiksmažodžių formas, einančias prijungiamojo sakinio pagrindiniame dėmenyje, pvz.: *Sakoma/manoma, kad Danutė gerai dirba*.

Pagrindinė imperceptyvumo (netiesioginio patyrimo) raiškos priemonė lietuvių kalboje yra, be abejo, morfologinė: tam reikalui vartojamas predikatinių (tarininių) dalyvių formos. Kalbėdamas apie predikatinius dalyvius autorius remiasi 1985 m. „Lietuvių kalbos gramatika“ rusų kalba, tik be pagrindo mano, jog joje predikatinė dalyvių vartoseną apribota bevardės giminės formomis. Gramatikoje neteigiama, jog „tik bevardės giminės dalyvių formos gali būti vartojamos predikatyviai“ (taip cituoja autorius 60 p.); iš tikrųjų nurodytoje gramatikos vietoje (316 p.) parašyta kas kita: „Tik predikatyviai yra vartojamos dalyvių bevardės giminės formos“. Šiuo klausimu nėra jokio autoriaus įsivaizduoto skirtumo tarp V. Ambrazo straipsnio apie netiesioginę nuosaką (LKK XVII 7–54) ir minėtos 1985 m. gramatikos.

Skyriuje apie imperceptyvumo raišką netiesioginės nuosakos (modus relativus) formomis autorius pateikia tokį jų pasiskirstymą savo naudotuose tekstuose (pavyzdžiu paimtos veiksmažodžio *dirbti* dalyvių formos): *dirbęs* – 34%, *dirbęs* – 30%, *dirbsiąs* – 26%, *esąs dirbęs/dirbtas/dirbamas* – 8%, *būsiąs dirbtas/dirbamas* – 1%, *buvęs dirbęs* – 1%. Kitų formų, cituojamų gramatikose ir kituose darbuose (pvz., tokių kaip *dirbdavęs*, *būsiąs dirbęs*, *buvęs dirbamas/dirbtas*) autorius sakosi neradęs. Tai paaiškinama šaltinių pobūdžiu ir ribotu kiekiu, bet anaipatol nerodo, kad „literatūroje pateikiamos modus relativus formos neatspindi aktualios dalykų būklės“ (p. 64). Netiesioginė nuosaka labiausiai paplitusi Vakarų ir Pietvakarių Lietuvos gyvojoje kalboje ir jos polinkius rodančioje tautosakoje bei grožinėje literatūroje; ten nesunku rasti ir tas neva trūkstamas formas. Dabartinėje publicistikoje, ilgą laiką veikiamoje rusų kalbos, netiesioginė nuosaka yra gerokai sunykusi ir pagal ją nustatyti pilną nuosakos paradigmą yra tikrai sunku. Okupacijos dešimtmečiais vykdytos rusifikacijos vaidmenį to savito lietuvių kalbos raiškos būdo siaurėjimui konstatuoja ir pats knygos autorius (p. 76–77). Kaip slaviškoji interferencija siaurina netiesioginės nuosakos vartoseną matyti ir iš autoriaus pastabų apie Punsko apylinkių šnektas (p. 74).

Netiesioginę nuosaką sudarančius veikiamuosius dalyvius autorius laiko „stipriosios“ imperceptyvumo reikšmės reiškiėjais, o panašiais atvejais vartojamoms konstrukcijoms su neveikiamaisiais bevardės giminės dalyviais (*čia tėvo dirbama/dirbta*) pripažįstamos tik „silpnosios“ reikšmės (p. 73). Beje, autorius be reikalo bando rasti latvių kalbos įtaką konstrukcijų su bevardės giminės dalyviais vartojimui konkluzyvine ar admiratyvine reikšme: latvių kalboje bevardės giminės dalyvių apskritai nėra. Netikslu teigti, jog imperceptyvinės reikšmės veikiamojo dalyvio forma „negali turėti afikso *be-*“ (p. 61). Tokios formos, kaip *bedirbęs* vartojamos ne tik admiratyvine reikšme, bet ir netiesiogiai patirtam veiksmui nusakyti; pastaraisiais atvejais afiksas *be-* paryškina veiksmo trukmę panašiai kaip žemaičių perifrastinio infekto formose.

Visas lietuvių kalbos netiesioginės nuosakos būdingas reikšmes, išskyrus minėtą admiratyvinę, autorius jungia į vieną semantinę kategoriją ir bando ją apibrėžti loginiais teiginiais bei parafrazėmis. Kategorijos vientisumas, akivaizdus lietuvių ar latvių kalbų morfologijos lygmenyje, loginės semantikos ir kalbų tipologijos požiūriu yra diskutuotinas. Autorius laiko standartine tokią imperceptyvumo kategoriją reiškiančio sakinio parafrazę: „Aktualusis pateikėjas (= kalbėtojas V. A.) sako, kad sakoma (A sako), jog yra galima T (sakinio turinys) (+ pateikėjo subjektyvus informacijos vertinimas)“ (p. 28). Vadinasi, galimybės funktorių autorius aiškiai sieja su informacijos šaltiniais. Tokią parafrazę įmanoma pritaikyti atvejams, kai informacijos šaltinis pats abejojo kalbamų dalykų tikrumu, pvz.: (*Sako*) *čia neva stovėjusi pilis*. Tačiau nei ši, nei antroji autoriaus p. 28 duota parafrazė netinka daugumai perpasakotos kalbos sakinių: juose visai nesuponuojamas informacijos šaltinio požiūris į pasakymo turinį, bet pats kalbėtojas negarantuoja informacijos tikrumo, laiko ją tik galima. Taigi galimybės funktorių sietinas su paties kalbėtojo, o ne su informacijos šaltinio teiginiu. Tai pripažįsta ir pats autorius kalbėdamas apie tokius sakinius kaip *Romanas sakė, kad Bogdanas išvažiavo namo* ir pateikdamas parafrazę: „Aktualus pateikėjas sako, kad pagal tai, ką pasakė Romanas, yra galima, jog Bogdanas išvažiavo namo“ (p. 23). Čia galimybės funktorių teisingai susietas su kalbėtoju (aktuali pateikėju), bet ši parafrazė iš esmės skiriasi nuo anksčiau minėtos standartinės.

Antra vertus, perpasakotai kalbai pritaikyti apibrėžimai bei parafrazės netinka sakiniams,

kuriais nusakomi dalykai nėra kalbėtojo perpasakoti, o numanomi, spėjami ar suvokiami iš situacijos. Pavyzdžiui, sakinys *Ten lyg tai/neva ežeras buvęs* savo semantine struktūra skiriasi nuo sakinio *Sakoma, kad ten ežeras buvęs*. Matyt, čia turime skirtingus semantinius tipus, o ne tik „silpną“ ar „stiprią“ imperceptyvumo reikšmę. Abu tipai daugelyje kalbų skiriasi ir gramatine raiška: neticsioginę kalbą linkstama nusakyti subjunktivu (konjunktivu) su kalbėjimo ar girdėjimo veiksmažodžiais, o kitas neticsiogiai patirto veiksmo reikšmes – perfektinės kilmės veiksmažodžių formomis ir įvairiais modaliniais žodžiais. V. P. Litvinovas (Blt XXV (2) 149 tt.) jau yra atkreipęs dėmesį į tai, kad abiejų tipų vienoda raiška lietuvių kalboje yra tipologiniu požiūriu retas ir savitas dalykas. Tik antrajam tipui, matyt, reikėtų priskirti ir knygoje minimas lenkų kalbos konstrukcijas *ma* + infinitivus (p. 95–100), kurias galima gretinti su vokiečių kalbos *sollen* + infinitivus. Manau, kad lietuvių kalbai ir kalbotyrai aktualią imperceptyvumo kategoriją dar būtų pravartu nuosekliau patyrinti ir semantikos, ir kalbų tipologijos atžvilgiu.

Vytautas Ambrazas

Rozalia Przybytek, Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens (Nazwy miejscowe pochodzenia bałtyckiego w południowej części Prus Wschodnich), Bearb. von Rozalia Przybytek, – Hydronymia Europaea, Hrsg. von Wolfgang P. Schmid, Sonderband, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1993, 361 p.

Garsioji vandenvardinė „Hydronymia Europaea“ serija atskirą tomą paskyrė baltiškiems Rytprūsių vietovardžiams. Serijos sumanytojas ir leidėjas, žymus vokiečių baltistas W. P. Schmidas „Leidėjo pratarėje“ pabrėžia, kad vardyno duomenys, papildantys negausius prūsų kalbos paminklus, praktiškai yra vienintelis prūsų kalbos iki 1400 metų tyrinėjimų šaltinis, atspindintis ir sudėtingą aptariamojo regiono istoriją.

Po žinomų J. Gerulio, R. Trautmanno darbų praėjo beveik septyni dešimtmečiai. Per tą laiką išaugo baltų vardyno rinkimas, tyrinėjimas ir publikavimas (čia ypač aktyvūs lenkų onomastai). Aptikta nemaža naujų, J. Gerulio (ir R. Trautmanno) neturėtų, prūsiškų vietovardžių ir asmenvardžių.

Kalbamojoje studijoje pateikti pietinės Rytprūsių dalies baltiškos kilmės vietovardžiai. Turima galvoje ta Rytprūsių dalis, kuri sutapo su XVI a. Prūsijos hercogyste ir ribojosi vakaruose

su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste. Čia gyveno baltai (prūsai, jotvingiai, lietuviai), vokiečiai ir lenkai. Baltiškas vardynas apaugo germanizuotomis, polonizuotomis lytimis, todėl labai nelengva atsekti autentišką vietovardžių formą.

Įvade (p. 7–10) trumpai supažindinama su nagrinėjamosios teritorijos istorija, metamas žvilgsnis į baltų, vokiečių, lenkų kalbų kontaktus ir tų kontaktų įtaką vietovardžių formavimuisi. Nurodomi darbo uždaviniai, kurių vienu svarbiausių autorė laiko J. Gerulio „Altpreussische Ortsnamen“ papildymą ne tik naujais faktais, bet ir turimų vietovardžių variantais. R. Przybytek studija skiriasi nuo J. Gerulio visų pirma istorinės medžiagos pateikimu. Ji peršoka J. Gerulio nustatytą chronologinę ribą, kurios pastarasis griežtai laikėsi, nes, jo supratimu, XVI a. pradžioje nusistovėjo vokiškos prūsiškų vietovardžių tarimo lytis ir kitų amžių duomenys nesą patikimi. Jau 1976 m. A. Nepokupnas savo studijoje „Baltų ir šiaurės slavų kalbų ryšiai“ surinkęs daug naujos vertingos medžiagos atkreipė dėmesį, jog būtina praplėsti prūsų vardyno tyrinėjimų chronologiją XVI, XVII ir vėlesnių amžių duomenimis ir papildyti nauja medžiaga žinomus vakarų baltų onomastinius rinkinius. R. Przybytek pritaria A. Nepokupnui, aiškiai parodydama savo pritarimą 284 naujais J. Gerulio neturėtais vietovardžiais, kurie laikytini prūsiškais resp. baltiškais.

Pagrindinę studijos dalį sudaro pats vietovardžių žodynas (p. 11–355), kuriam medžiaga buvo renkama iš visų autoriui prieinamų lenkiškų ir vokiškų publikuotų istorijos dokumentų. Gaila, kad R. Przybytek neteko pasinaudoti rankraštine medžiaga, kurioje, mano galva, slypi daugybė niekieno neužfiksuotų vietovardžių. Į žodyną įrašyti 1243 vardai, užrašymo variantų suskaičiuota 1388.

Prie kiekvieno antraštinio sulenkėjusio vardo nurodyta jo administracinė priklausomybė, vietovardis lokalizuojamas, pateikiamas vokiškas jo atitikmuo. Autorė sukaupe daugybę kiekvieno vietovardžio užrašymo formų su tikslia metrika nuo pirmųjų istorinių šaltinių iki 1982 m. Stengiamasi rekonstruoti baltiškas vietovardžių lytis, panagrinėti jų darybą, paaiškinti kilmę. Tiesa, kilmės paaiškinimai labai lakoniški, tai, matyt, sąlygojo ir serijos „Hydronymia Europaea“ specifika. Autorė parodo, kaip veikia viena kitą trys kalbinės sistemos, paaiškina pakitimus, atsiradusius dėl lenkų ir vokiečių kalbų įtakos, palyginimui pasitelkia baltų, lenkų, vokiečių žodyno ir vardyno medžiagą.